

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה מא: ש"ץ שטעה בתפילתו

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה מא: ש"ץ שטעה בתפילתו

*

רקע

סוגייתנו עוסקת בדין ש"ץ שטעה בתפילתו, והיא מתמקדת בשתי נקודות: א. מתי מעבירים אותו מתפילתו. ב. מהיכן מתחיל מחליפו את תפילתו.

מקורות

- א. גמ' לר. "מתני העובר לפני התיבה וטעה... כלהו חדא ברכתא נינהו"
 גמ' כח:--כט. "ת"ר שמעון הפקולי הסדיר י"ח ברכות... אבל התחיל בה גומרה"
 ב. תלמידי רבינו יונה יט: ד"ה טעה בכל
 רשב"א כט. ד"ה טעה
 רמב"ם הל' תפילה פ"י הל' ג-ד
 ג. רש"י ד"ה מתחלת הברכה שטעה זה
 ד. רא"ה ד"ה העובר לפני התיבה, "... וכדמפרש התם בס"ד"
 ה. שו"ע סי' קכו סע' א-ב, ומשנה ברורה

רשב"א כט. ד"ה טעה

טעה בכל הברכות כולם אין מעלין אותו. פירוש בשיודע לחזור למקום שטעה, הא לאו הכין מעבירין אחר תחתיו כדתנן לקמן: טעה יעבור אחר ולא יהא סרבן באותה שעה.

רא"ה ד"ה העובר לפני התיבה

העובר לפני התיבה וטעה יעבר אחר תחתיו ולא יהא סרבן באותה שעה ומהיכן הוא מתחיל מתחלת ברכה שטעה זה. פירוש ולא באמצע ברכה שאין ברכה אחת נחלקת לשני בני אדם, כלומר לשמוע אותה משניהם ולהפטר על ידם, כדמוכח לקמן בכיצד מברכין [צ"ל: בשלושה שאכלו (פג)]. וכמפרש התם בס"ד.

הסבר הסוגיה

העובר לפני התיבה וטעה - יעבור אחר תחתיו, ולא יהא סרבן באותה שעה. מהיכן הוא מתחיל? מתחלת הברכה שטעה זה. [משנה לד.]

המשנה עוסקת בדין ש"ץ שטעה, וקובעת שתי הלכות בדינו: א. מעבירים ש"ץ שטעה. ב. הש"ץ שמחליפו מתחיל מתחלת הברכה שהראשון טעה בה. שני הדינים הללו צריכים ביאור, הראשון מפני שהוא סותר מימרא של רב בפרק רביעי, והשני מפני החידוש שבו.

דין המשנה שמעבירים ש"ץ שטעה סותר את דברי רב [כט.]: "טעה בכל הברכות כלן אין מעלין אותו בברכת הצדוקים מעלין אותו, חיישינן שמא מין הוא". רב אומר שמעבירים ש"ץ שטעה רק אם טעותו היא בברכת המינים, ואילו המשנה אומרת שמעבירים בכל הברכות.

ניתן לתרץ סתירה זו בשתי דרכים: א. המושג "טעה" במימרא של רב שונה מהמושג "טעה" במשנה. ב. המושג "יעבור אחר תחתיו" במשנה שונה מהמושג "מעלין" במימרא של רב.

הרשב"א [ד"ה טעה] מפרש על פי הדרך הראשונה. המשנה עוסקת בש"ץ שטעה, ואינו יודע להשלים את תפילתו. כיוון שאינו יודע להשלים את תפילתו, אין ברירה אלא להעלות אותו, ולהעביר אחר תחתיו. במימרא של רב מדובר שהש"ץ טעה וכשמתקנים אותו הוא יודע לחזור למקומו. בכל הברכות הוא ממשיך בתפילתו, ובברכת המינים אנו חושדים שטעותו מכוונת, ואפילו כשיודע לחזור למקומו, מעבירים אותו מתפילתו.

גם הרמב"ם [פ"י ה"ג] הולך בדרכו של הרשב"א, אך בניסוח שונה מעט: "שליח ציבור שטעה ונבהל ולא ידע מהיכן יתחיל ושהה שעה - יעמוד אחר תחתיו, ואם טעה בברכת האפיקורוסין - אין ממתנין לו אלא מיד יעמוד אחר תחתיו שמא אפיקורוסות נזרקה בו". ש"ץ שטועה ואינו יודע מהיכן להתחיל, אם הוא בברכת המינים, מעבירים אותו מיד, ובשאר הברכות אין מעבירים אותו מיד אלא נותנים לו שהות, ורק לאחר שעה עובר אחר תחתיו.

תלמידי רבינו יונה [יט: ד"ה טעה בכל] מפרשים על פי הדרך השנייה. המשנה אומרת "יעבור אחר תחתיו" בתפילה זו, אך הוא יכול לחזור ולהיות ש"ץ בעתיד, ורב אומר "מעלין אותו" ממינויו כש"ץ¹, ואין מאפשרים לו לעבור לפני התיבה. המסקנה העולה מהמשנה ומדברי רב היא שמעבירים ש"ץ שטעה ואינו יודע להשלים תפילתו, אך הוא רשאי להתמנות כש"ץ בעתיד, ברם אם טעה בברכת המינים, לא רק שמעבירים אותו מתפילתו, אלא שגם אין מאפשרים לו להיות ש"ץ בעתיד מחשש "שמא מין הוא".

יש שתי נפקותות בין הסברם של הרשב"א והרמב"ם לבין הסברם של תלמידי רבינו יונה:

א. טועה בברכת המינים ויודע לתקן את טעותו. לדעת הרשב"א והרמב"ם חושדים בו שהוא מין אף על פי שמתקן טעותו, ולדעת תלמידי רבינו יונה מסתבר שאם מתקן את טעותו אין חושדים בו שהוא מין².

¹ לפירוש הרשב"א "מעלין אותו" ממקומו, שהרי שליח ציבור מתפלל במקום נמוך, ולכן הוא נקרא "יורד לפני התיבה" [עיין מגן אברהם סי' צ סק"ג]. לפירוש תלמידי רבינו יונה פירוש "מעלין" מסלקים, כלשונם: "מסירין אותו מש"ץ".

² הביאור הלכה [סי' קכו סע' א ד"ה מסלקין] כותב שאם נזכר מעצמו וחזר לברכת המינים אין מורידים אותו, וכנראה פירש את דברי הרשב"א רק כשהציבור העמידו על טעותו.

ב. דינו של הטועה בברכת המינים בתפילות הבאות. לדעת תלמידי רבינו יונה, אם טעה פעם אחת בברכת המינים אין מאפשרים לו לעבור לפני התיבה לעולם. לדעת הרשב"א והרמב"ם, הגמ' אומרת שמעבירים אותו מתפילה זו, ואינה עוסקת בדינו בתפילות עתידיות, יכול להיות שכיוון שאינו מוחזק באפיקורסיות, יהיה מותר לו לעבור לפני התיבה [וכך פסק המשנה ברורה (סי' קכו סק"ה)].

המשנה אומרת שהמחליף ש"ץ שטעה חוזר לתחילת הברכה. מסביר הרא"ה [ד"ה העובר] שהשני מתחיל מתחילת הברכה ולא באמצעיתה: "שאינן ברכה אחת נחלקת לשני בני אדם, כלומר לשמוע אותה משניהם ולהפטר על ידם". לא ניתן לצרף את חצי הברכה של השני לחצי הברכה של הראשון, ולכן השני חייב לחזור לתחילת הברכה. דין זה אינו ברור, מדוע לא ניתן לצרף שני חצאי ברכה לברכה אחת שלמה, והרי "שומע כעונה"? הקהלות יעקב [ברכות סי' ט] מוכיח מכאן³, שבחצי ברכה אין דין של שומע כעונה. שומע כעונה הוא רק כששומע ברכה שלמה, אבל אם שומע חצי ברכה מאחד וחצי ברכה מאחר, אינו יוצא ידי חובה.

הקהלות יעקב אינו מסביר דין זה, אך נראה להסביר שהדין תלוי בשתי דרכים להבנת דין שומע כעונה: א. "שומע כאומר" - שומע הרי הוא כאומר, וכל מצוה שניתן לקיימה בדיבור, ניתן לקיימה גם בשמיעה. ב. "שומע כעונה אמן" - כשם שניתן לצאת ידי חובה בעניית אמן כך ניתן לצאת ידי חובה בשמיעה ללא אמירת אמן⁴.

להבנה ש"שומע כאומר" ניתן לצאת ידי חובה גם כששומע חצי ברכה מאדם אחד וחצי ברכה מאדם אחר, כיוון שמשניהם יחד הוא שמע ברכה שלמה. להבנה ש"שומע כעונה אמן", לא ניתן לצאת ידי חובה בשמיעת חצי ברכה, מפני שבחצי ברכה אין דין אמירת אמן.

הקהלות יעקב מביא את דעת רבי עקיבא איגר [שו"ת סי' ז] הסובר, שיש דין שומע כעונה על חצי ברכה⁵. מסביר הקהלות יעקב, שדינו של רבי עקיבא איגר הוא רק כשהמברך מברך

³ הקהלות יעקב מוכיח דין זה ממשנתנו, אך מהמשנה לכאורה אין ראייה, שהרי ניתן להסביר שהשני חוזר לתחילת הברכה, כשם שיחיד הטועה בתפילתו חוזר לתחילת הברכה. הרא"ה אינו מוכיח דין זה ממשנתנו אלא מסוגיית הגמ' בפרק שביעי [מו.]. נקודה זו חשובה מאוד, שהרי לפי פירושו של רש"י בגמ' שם [ד"ה ברכת המזון שתיים ושלש] אין לדין זה ראייה כלל. כמו כן, יש לשים לב לפירושו של רש"י [ד"ה מתחלת הברכה שטעה]: "אם דלג אחת מן הברכות ואמר אחרת ואינו יודע לשוב ולאחוז סדרו, יתחיל העובר תחתיו אותה ברכה שדלג זה ואומר משם ולהלן". רש"י אינו מסביר שהמשנה עוסקת במי שטעה באמצע ברכה אלא במי שדילג על ברכה שלמה. נראה שלדעתו, אם הש"ץ טעה באמצע ברכה, אין צריך מחליפו לחזור לתחילת הברכה, וניתן להמשיך מהמקום שהפסיק הראשון [עין פני יהושע ד"ה במשנה המסביר את רש"י בצורה הפוכה].

⁴ אונקלוס מתרגם "ענו" - "יתבונן" [דברים כא, ז; כו, ה; כז, יד, טו]. מסתימת לשונו של רש"י [שם] משמע שהוא מפרש "ענו" כ"אמר", אך האבן עזרא [שם כו, ה] טורח להסביר למה הם ענו, מוכח שלדעתו "ענו" הוא השיבו. ברוב המקומות [מה, מז, נג: ועוד רבים] שנאמר "עונה" בגמ', הוא במשמעות של עניית אמן, אך מצאנו [סוכה לח.] גם שהשומע הלל מעבד, מאשה או מקטן "עונה אחריהן מה שהן אומרים".

⁵ הקהלות יעקב מביא שתי ראיות לשיטת רבי עקיבא איגר: א. מהגמ' בסוכה [לה:] הלומדת דין שומע כעונה מהלל, ושם אומרים חצי פסוק בשמיעה וחצי פסוק באמירה. ב. מדינו של הפרי מגדים [סי' תרץ במשנה ברורה סק"ט], שאדם שאינו שומע מספר מילים מהקורא את המגילה, יכול להשלימן בפיו ולצאת ידי חובה. ניתן

ברכה שלמה, והשומע שומע חצי ברכה ואומר חצי ברכה בעצמו, ולפיכך לא קשה על רבי עקיבא איגר ממשנתנו, המחייבת את הש"ץ המחליף לחזור לתחילת הברכה כדי שהש"ץ המברך יאמר ברכה שלמה⁶.

הסבר הקהלות יעקב ברור. שומע אינו יוצא ידי חובתו כששומע מילים בעלמא אלא רק כששומע ברכה. השומע מש"ץ שטעה, שמע מילים בעלמא, שהרי הש"ץ לא סיים ברכתו, ועל כן אינו יוצא ידי חובתו. כשהש"ץ אמר את כל הברכה והוא שמע את חציה והשלים חציה, הוא שמע ברכה, ולכן יוצא ידי חובתו.

סיכום

שליח ציבור שטעה ויודע לתקן טעותו - יכול להמשיך ולהתפלל, ואם טעה בברכת המינים - לשיטת תלמידי רבינו יונה ממשיך תפילתו, ולשיטת הרשב"א והרמב"ם מעבירים אותו. שליח ציבור שטעה ואינו יודע לתקן טעותו - מעבירים אותו מתפילה זו אך כשר להתפלל תפילות אחרות, ואם טעה בברכת המינים - לשיטת תלמידי רבינו יונה אין ממנים אותו יותר כש"ץ, ולשיטת הרמב"ם והרשב"א, הגמ' אינה עוסקת בדין זה, ויכול להיות שניתן למנותו ש"ץ בתפילות אחרות.

ש"ץ המחליף ש"ץ שטעה, מתחיל מתחילת הברכה שהראשון טעה בה, או מפני שלא ניתן לצאת בשמיעת חצי ברכה מאחד וחצי ברכה משני, או מפני שלא ניתן לצאת ידי חובה מאדם שבירך חצי ברכה. מרש"י משמע שאם הראשון טעה באמצע ברכה, השני מתחיל מהמקום שהראשון טעה, והמשנה עוסקת במקרה שהראשון דילג על ברכה שלמה, ולכן השני חוזר לתחילת הברכה שדולגה.

הלכה

השו"ע [סי' קכו סע' א-ב] פוסק שמחליפים ש"ץ שטעה ואינו יודע לחזור למקומו, אך אם יודע לחזור למקומו אין מחליפים אותו, חוץ מברכת המינים - שאם דילג עליה לגמרי ולא התחיל בה כלל מעבירים אותו אפילו כשיודע לחזור למקומו. המשנה ברורה [סק"ה] מוסיף שאין פוסלים ש"ץ שטעה בברכת המינים פעם אחת מלהתפלל בעתיד.

השו"ע [סע' ב] פוסק כהבנת רוב הראשונים במשנה, שהמחליף ש"ץ שטעה מתחיל בתחילת הברכה שבה טעה הראשון [ולא כמשמע מרש"י (ד"ה מתחילת הברכה שטעה זה)].

לדחות את שתי הראיות. לגבי הראיה הראשונה, ניתן לומר שדין ענייה בהלל הוא בעניית חצי פסוק, ואין להוכיח מכאן לדין עניית אמן שהוא שייך רק בברכה שלמה. לגבי הראיה מקריאת המגילה, ניתן לומר שדין "שומע כעונה" הוא רק במקום שצריך לומר, ואילו בקריאת מגילה אין דין אמירה ומעיקר הדין יוצאים ידי חובה גם בשמיעה.

⁶ הקהלות יעקב מוכיח שהרא"ש סובר שאין דין שומע כעונה בחצי ברכה, מתמיהתו של הרא"ש [בטור סי' רפא] על המנהג בכל המקומות שבברכת "יוצר אור" בשבת הציבור שומע חצי ברכה מהש"ץ ואומר חצי ברכה בעצמו. לעומת זאת, הוא מוכיח מתלמידי רבינו יונה [לה. ד"ה ולא] שהם סוברים שיש דין שומע כעונה בחצי ברכה.